

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Abubakirova Mohinur Valijanovna

Student of Tashkent International

University of Education.

mohinurabubakirova8@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21717544>

Annotatsiya. Mazkur tezisda zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya, globallashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Endilikda ta'limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashuv kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir. Tadqiqotda konstruktivistik yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim modeli hamda xalqaro tajribalar asosida mustaqil fikrlashni rivojlantirishning pedagogik omillari yoritilgan. Shuningdek, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim va raqamli texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, raqamli ta'lim, sun'iy intellekt, konstruktivizm.

XXI asr axborotlashgan jamiyatida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot va mehnat bozori nafaqat nazariy bilimga ega, balki muammolarni mustaqil tahlil qila oladigan, tanqidiy fikrlaydigan hamda yangilik yaratishga qodir shaxslarni talab qilmoqda. Shu sababli dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim mazmuni bilimlarni yodlashdan ko'ra kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilmoqda.

UNESCO ekspertlarining ta'kidlashicha, kelajak ta'limining asosiy vazifasi o'quvchini o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan, uzluksiz o'rganishga tayyor va mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. OECD tomonidan amalga oshirilgan PISA xalqaro baholash dasturi ham o'quvchilarning faktlarni yod olishi emas, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishini baholaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "2030-yilgacha ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da o'quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Mustaqil fikrlash shaxsning o'z bilimlari va tajribasiga tayangan holda yangi vaziyatlarni tahlil qilishi, muammoning yechimini topishi va asoslangan qaror qabul qila olish qobiliyatidir. Mazkur ko'nikma bugungi kunda XXI asr kompetensiyalarining asosiy tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda.

Pedagogika fanida mustaqil fikrlash shaxsning intellektual rivojlanishining eng yuqori bosqichlaridan biri sifatida qaraladi.

Psixolog L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasiga ko'ra, bilimlar tayyor holatda berilmaydi, balki o'quvchining faol o'rganish jarayonida shakllanadi [6].

Demak, o'qituvchi bilim manbai emas, balki o'quv faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi subyekt vazifasini bajaradi.

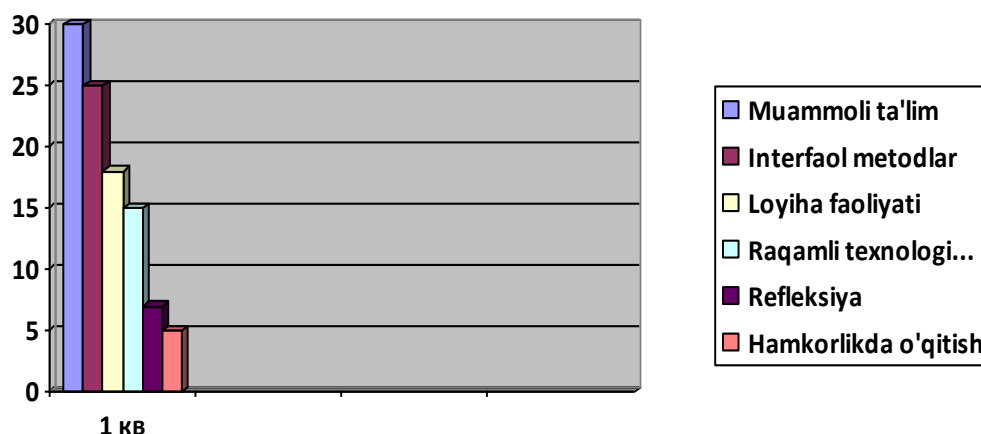
J. Piaget nazariyasiga ko'ra esa bolaning intellektual rivojlanishi faol tajriba orqali amalga oshadi. O'quvchi muammoni mustaqil hal qilish jarayonida yangi bilimlarni hosil qiladi va mavjud bilimlarini takomillashtiradi

J. Dewey ta'limning asosiy maqsadi o'quvchini fikrlashga o'rgatish ekanligini ta'kidlagan.

Uning fikricha, ta'lim jarayoni real hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Aynan muammoli vaziyatlar o'quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ham ushbu nazariyalarni tasdiqlaydi. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan darslarda o'quvchilar tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlovchi, tahlil qiluvchi va yaratishga qodir faol subyekt sifatida ishtirok etadi

Xalqaro ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mustaqil fikrlashning shakllanishiga bir nechta pedagogik omillar kompleks ta'sir ko'rsatadi.

1-diagramma. Mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik omillar

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, muammoli ta'lim va interfaol metodlar mustaqil fikrlashni rivojlantirishda eng muhim omillar hisoblanadi. Bu metodlar o'quvchilarni tayyor javoblarni qabul qilish emas, balki muammoni tahlil qilish, dalillarni solishtirish va xulosa chiqarishga undaydi. Loyiha asosida o'qitish esa o'quvchilarning mustaqil izlanish olib borishi, axborotni izlash va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mustaqil fikrlash – bu shaxsning o'z bilimlari, tajribasi va dunyoqarashi asosida atrofda voqea-hodisalarga mustaqil baho bera olish, o'z qarashlarini erkin ifoda etish va ularni asoslovchi xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Pedagogik nuqtai nazardan, bu ko'nikma o'quvchining kognitiv (bilish) faolligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, uni rivojlantirmasdan turib, zamonaviy raqobatbardosh kadrni tarbiyalab bo'lmaydi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalar samarali hisoblanadi:

1. **Muammoli ta'lim texnologiyasi** – o'quvchilarga tayyor javob emas, balki muammoli vaziyat beriladi va ularning o'zlari yechim topishlari talab qilinadi. Bu jarayonda o'quvchi turli manbalarni o'rganadi, tahlil qiladi va o'z xulosasini chiqaradi.

2. **Loyiha texnologiyasi** – o'quvchilar mustaqil ravishda biror mavzu bo'yicha loyiha tayyorlaydi. Bu jarayon ularni tadqiqotchilikka, ma'lumotlarni saralashga va ularni tizimlashtirishga o'rgatadi.

3. **"Aqliy hujum" (Brainstorming) metodi** – o'quvchilar biror muammo yuzasidan o'z fikrlarini erkin bayon qiladilar, bu ularning fikrlash doirasini kengaytiradi va yangi g'oyalarni shakllantiradi.

4. **Debat va bahs-munozaralar** – o'quvchilar biror mavzu yuzasidan qarama-qarshi fikrlarni ilgari suradilar va o'z nuqtai nazarlarini himoya qilishga o'rganadilar.

O'zbekistonning turli hududlarida (Toshkent, Samarqand, Namangan, Qoraqalpog'iston) olib borilgan pedagogik kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, yuqoridagi metodlar qo'llanilgan sinflarda o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi an'anaviy darslarga nisbatan o'rtacha 30-45% ga oshgan.

Jumladan, Toshkent shahridagi ixtisoslashtirilgan maktablarda o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarida 5-sinf o'quvchilarining 78 foizi murakkab matnli masalalarni mustaqil tahlil qila olgan bo'lsa, an'anaviy dars o'tilgan sinflarda bu ko'rsatkich atigi 42 foizni tashkil etdi.

Shuningdek, mustaqil fikrlashni shakllantirishda o'qituvchining roli ham katta. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi, rahbar va maslahatchi vazifasini bajarishi kerak.

O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan ochiq savollar ("Siz qanday fikrdasiz?", "Nima uchun bunday deb o'ylaysiz?", "Yana qanday yechim bo'lishi mumkin?") o'quvchilarni fikrlashga undaydi. Bundan tashqari, o'quvchilarga mustaqil ishlash uchun yetarli vaqt berish, ularning xatolarini to'g'rilashda muloyim bo'lish va har bir fikrni qadrlash muhim omillardir.

Biroq, bugungi kunga kelib, mustaqil fikrlashni shakllantirishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, darsliklardagi ko'plab topshiriqlar faqat eslab qolish va takrorlashga qaratilgan.

Darslarda ko'p vaqt o'qituvchining monologiga ajratiladi, o'quvchilarga o'z fikrini ifoda etish uchun vaqt qolmaydi. Shuningdek, o'quvchilarning baholash tizimi ham asosan tayyor javoblarni takrorlashga asoslangan bo'lib, original fikr va yondashuvlar yetarlicha rag'batlantirilmaydi.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

- Darslik va o'quv qo'llanmalariga ko'proq muammoli va ijodiy topshiriqlar kiritilishi;
- O'qituvchilar malakasini oshirish kurslarida interfaol va mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi metodikalar bo'yicha maxsus treninglar tashkil etilishi;
- Baholash tizimiga o'quvchining original fikri va yondashuvi uchun alohida mezonlar qo'shilishi;
- O'quvchilarning ilmiy-tadqiqot ishlariga bo'lgan qiziqishini oshirish maqsadida maktab ichida "Yosh tadqiqotchilar" klublari tashkil etilishi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunning dolzarb pedagogik muammolaridan biridir. Olib borilgan tahlillar va tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, muammoli ta'lim, loyiha texnologiyasi, "aqliy hujum" va debat metodlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini samarali rivojlantiradi.

Biroq, bu jarayonda o'qituvchining metodik mahorati, darsliklar mazmuni va baholash tizimi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida ushbu ko'nikmani shakllantirish bo'yicha yagona davlat dasturi va metodik qo'llanma ishlab chiqilishi, shuningdek, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan uzviy ta'lim tizimini yaratish maqsadga muvofiqdir. Zero, mustaqil fikrlaydigan avlod – bu kelajakka ishonchli poydevordir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – Toshkent, 1997.
3. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.H. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2019.
4. Qo'ysinov O.A. Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
5. Vygotskiy L.S. Bolaning aqliy rivojlanishida o'qitishning roli. – Moskva: "Prosveshchenie", 2020. (Rus tilidan tarjima)
6. Xasanboev J., To'raqulov X. Pedagogika tarixi va nazariyasi. – Toshkent: "Sharq", 2018.
7. O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti materiallari. – Toshkent, 2022-2023.